TARBIYA FANINI O‘QITISH SAMARADORLIGINI ANIQLASHDA KUZATISH VA PEDAGOGIK EKSPERIMENT METODLARIDAN FOYDALANISH

G‘oyibnazarov Rahmatilla

O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi dotsenti

pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

To‘ychiyeva Ismigul

O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

Dinshunoslik yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Maqolada “Tarbiya” fanini o‘qitish samaradorligini baholashda kuzatish va pedagogik eksperiment metodlarining imkoniyati hamda chegaralari tahlil qilinadi. Tarbiyaviy natijalar kechikib namoyon bo‘lishi va ko‘p hollarda xulqda ifodalanishi sababli faqat bilim testlariga tayanish yetarli emasligi asoslanadi. Xalqaro adabiyotlardagi standartlashtirilgan dars kuzatuvi va kvazi-eksperimental dizaynlar bo‘yicha qarashlar qiyosiy tahlil qilinib, bilim, qadriyatli munosabat va xulq darajalarini qamrab oluvchi baholash modeli hamda unga mos kuzatuv protokoli va eksperiment bosqichlari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: Tarbiya fani, pedagogik kuzatish, pedagogik eksperiment, kvazi-eksperimental dizayn, o‘qitish samaradorligi, effekt kattaligi, kuzatuv protokoli, o‘qituvchi kompetensiyasi.

Аннотация. В статье анализируются возможности и ограничения методов наблюдения и педагогического эксперимента при оценке эффективности преподавания предмета «Воспитание». Обосновывается недостаточность использования исключительно тестов знаний, поскольку воспитательные результаты проявляются с определённой задержкой и зачастую выражаются в

поведении учащихся. Проводится сравнительный анализ подходов к стандартизированному наблюдению за уроками и квазиэкспериментальным дизайнам, представленных в международной научной литературе. Предлагается модель оценки, охватывающая уровни знаний, ценностного отношения и поведения, а также соответствующий протокол наблюдения и этапы проведения педагогического эксперимента.

Ключевые слова: предмет «Воспитание», педагогическое наблюдение, педагогический эксперимент, квазиэкспериментальный дизайн, эффективность преподавания, величина эффекта, протокол наблюдения, компетентность учителя.

Abstract. The article analyzes the opportunities and limitations of observation and pedagogical experiment methods in assessing the effectiveness of teaching the subject of “Education”. It substantiates that relying solely on knowledge-based tests is insufficient, since educational outcomes tend to emerge over time and are often reflected in students’ behavior. The study provides a comparative analysis of approaches to standardized classroom observation and quasi-experimental designs presented in international academic literature. Furthermore, it proposes an assessment model covering three dimensions: knowledge, value-based attitudes, and behavior, together with an appropriate observation protocol and the stages of conducting a pedagogical experiment.

Keywords: Education subject, pedagogical observation, pedagogical experiment, quasi-experimental design, teaching effectiveness, effect size, observation protocol, teacher competence.

KIRISH

Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida “Tarbiya” fani 2020/2021 o‘quv yilidan bosqichma-bosqich joriy etildi. Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi 422-son qaroriga ko‘ra, yangi fan “Odobnoma”, “Vatan tuyg‘usi”, “Milliy istiqlol g‘oyasi va ma’naviyat asoslari” hamda “Dunyo dinlari tarixi” fanlari o‘rnida, ularga ajratilgan soatlar doirasida o‘qitila boshlandi [9]. "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonunda ham ta’lim va tarbiyaning

uzviyligi davlat siyosatining asosiy tamoyillaridan biri sifatida belgilangan [10]. Endi navbatdagi savol shu: bu fanni o‘qitish natija berayotganini qanday bilamiz?

Tarbiya fanining maqsadlari asosan qadriyatlar, munosabatlar va xulq bilan bog‘liq. O‘quvchi odob qoidalarini a’lo darajada aytib berishi mumkin, biroq bu bilimning tanaffusdagi yoki ziddiyatli vaziyatdagi xatti-harakatga ko‘chishi alohida masala. Shu bois chorak bahosi yoki test natijasini samaradorlik o‘lchovi deb qabul qilish fan maqsadining kichik qismini qamrab oladi, xolos.

Xalqaro tadqiqotlar bu muammoni ikki yo‘nalishda hal qilishga urinib kelmoqda. Birinchisi, dars jarayonini standartlashtirilgan protokollar asosida kuzatish va o‘qituvchi faoliyatini o‘lchanadigan ko‘rsatkichlarga aylantirish [6; 11; 12]. Ikkinchisi, tarbiyaviy va ijtimoiy-emotsional dasturlarning ta’sirini nazorat guruhi bilan taqqoslovchi eksperimental va kvazi-eksperimental tadqiqotlar [1; 4; 5]. Ammo ular ko‘pincha alohida rivojlanadi: kuzatuv tadqiqotlari o‘quvchi natijasiga yetib bormaydi, eksperimentlar esa ta’sir bor-yo‘qligini ko‘rsatadi-yu, darsda aynan nima sodir bo‘lganini tushuntirmaydi.

Mahalliy nashrlarda “Tarbiya” fani bo‘yicha metodik tavsiyalar ko‘p, lekin kuzatish va eksperimentni bir tadqiqot dizaynida birlashtirib, samaradorlikni ishonchli o‘lchash masalasi yetarlicha ishlanmagan. **Tadqiqot maqsadi** ana shu bo‘shliqni to‘ldirishdan iborat: kuzatish va pedagogik eksperiment metodlarining “Tarbiya” fani xususiyatlariga mos imkoniyatlarini tahlil qilish va ularni yagona baholash modeliga birlashtirish.

METODLAR

Maqola nazariy-metodologik xarakterga ega. Muallif ixtiyorida hozircha yakunlangan empirik tadqiqot ma’lumotlari bo‘lmaganligi sababli, natijalar raqamli ko‘rsatkichlar shaklida emas, balki asoslangan baholash modeli va tadqiqot dizayni sifatida taqdim etiladi. Avval o‘lchov vositasi va dizaynning o‘zini muhokamaga qo‘yish, keyin ma’lumot yig‘ish ilmiy jihatdan to‘g‘riroq yo‘l deb hisoblaymiz.

Tadqiqotda uch metoddan foydalanildi. **Nazariy tahlil** orqali normativ hujjatlar (Vazirlar Mahkamasining 422-son qarori, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun) va xarakter

tarbiyasi bo‘yicha fundamental ishlar [8] o‘rganilib, fanning kutilgan natijalari aniqlashtirildi. **Qiyosiy tahlil** dars kuzatuvining ikki keng tarqalgan xalqaro modeli, ya’ni R. Pianta va B. Hamre tomonidan asoslangan sinf jarayonlari modeli [11] va A.-K. Praetorius va hammualliflarining ta’lim sifatining uch asosiy o‘lchovi [12] hamda eksperimental dizaynlarga oid metodologik manbalar [5; 14] bo‘yicha olib borildi. Qiyoslash mezonlari: tarbiyaviy natijalarni qamrab olish, ishonchlilik talablari va maktab sharoitida qo‘llanish imkoniyati. Nihoyat, **metodologik modellashtirish** yordamida tahlil xulosalari baholash mezonlari, kuzatuv protokoli va eksperiment bosqichlaridan iborat yaxlit modelga keltirildi.

NATIJALAR

Tarbiya fani natijalarining tuzilishi. Tahlil shuni ko‘rsatdiki, "Tarbiya" fanining kutilgan natijalarini kamida uch darajada ajratish lozim: bilim (axloqiy, huquqiy, fuqarolik tushunchalarini bilish va izohlay olish), qadriyatli munosabat (bu tushunchalarni shaxsan qabul qilish, axloqiy dilemmalarda asoslangan pozitsiya tanlash) va xulq (kundalik vaziyatlarda kuzatiladigan xatti-harakat). T. Likona xarakterni "yaxshilikni bilish, yaxshilikni xohlash va yaxshilik qilish" birligi sifatida ta’riflagan [8]; uchta daraja ana shu klassik g‘oyaga mos keladi. Har bir daraja o‘z o‘lchov vositasini talab qiladi (1-jadval).

1-jadval. “Tarbiya” fani samaradorligini baholash mezonlari va metodlari

Natija darajasi	Ko‘rsatkichlar	Asosiy metod va vosita
Bilim	Tushunchalarni bilish, misol keltirish, vaziyatga qo‘llab izohlash	Bilim testi, vaziyatli topshiriqlar (oldingi va keyingi o‘lchov)
Qadriyatli munosabat	Axloqiy dilemmada pozitsiya tanlash va uni asoslash, munosabat barqarorligi	Dilemma-topshiriqlar, munosabat so‘rovnomasi, yarim tuzilmali intervyu

Xulq	Hamkorlik, hurmat, mas’uliyat, ziddiyatni tinch hal qilish holatlari	Sinfda va sinfdan tashqarida tizimli kuzatish, sinf rahbari va ota-ona baholari
Jarayon (o‘qituvchi faoliyati)	Emotsional qo‘llab-quvvatlash, dars tashkiloti, kognitiv faollashtirish, dasturga sodiqlik	Standartlashtirilgan dars kuzatuvi protokoli, video tahlil

Jadvaldagi to‘rtinchi qator o‘quvchi natijasi emas, o‘qituvchi faoliyatining sifati. U ataylab kiritildi: yangi metodika qanchalik to‘liq qo‘llanganini bilmasdan turib, natijalardagi farqni metodikaga bog‘lash asossiz.

Kuzatish metodining o‘rni. Qiyosiy tahlil kuzatish “Tarbiya” fanini baholashda ikki xil vazifani bajarishini ko‘rsatdi. Birinchi vazifa jarayonni o‘lchash, ya’ni o‘qituvchining dars davomidagi faoliyatini qayd etish. Bu yerda Pianta va Hamre modelidagi emotsional qo‘llab-quvvatlash, sinfni tashkil etish va o‘quv yordami sohalari [11] Praetorius va hammualliflarining uch o‘lchoviga [12] yaqin. Tarbiya darsi uchun ayniqsa ikkitasi muhim: o‘zaro hurmatga asoslangan muhit, chunki uning o‘zi tarbiyaviy omil, va kognitiv faollashtirish, chunki axloqiy qoidani yodlatish bilan uni muhokama orqali tushuntirish o‘rtasidagi farq aynan shu yerda ko‘rinadi.

Ikkinchi vazifa o‘quvchi xulqini kuzatish. Bu yerda kuzatuv yagona to‘g‘ridan-to‘g‘ri vosita, chunki so‘rovnomalarda o‘quvchilar ko‘pincha “to‘g‘ri” javobni tanlaydi. Biroq kuzatuvchi borligining o‘zi xatti-harakatni o‘zgartirishi mumkin, shuning uchun bir martalik emas, bir necha hafta davomida takroriy kuzatuv zarur.

Kuzatuv ishonchliligi masalasida H. Hill, C. Charalambous va M. Kraft ishining xulosasi muhim: ikki kuzatuvchining baholari mos kelishi hali kuzatuv tizimi ishonchli ekanini anglatmaydi [6]. Ball dars mavzusiga, kuzatuvchiga va kuzatuv sanasiga ham bog‘liq. Shu sababli taklif etilayotgan protokolda har bir o‘qituvchi kamida bir necha

darsda, kamida ikki o‘qitilgan kuzatuvchi tomonidan baholanishi, kuzatuvchilar esa oldindan video yozuvlar asosida kalibrovkadan o‘tishi nazarda tutiladi.

Pedagogik eksperiment dizayni. Sinflar oldindan shakllangani uchun o‘quvchilarni tasodifiy taqsimlash deyarli imkonsiz, shu sababli eng real variant nazorat guruhli, oldingi va keyingi o‘lchovli kvazi-eksperimental dizayndir [14]. Modelda eksperiment uch bosqichda tashkil etiladi (2-jadval).

2-jadval. Pedagogik eksperimentning bosqichlari va ularda kuzatishning vazifasi

Bosqich	Asosiy mazmun	Kuzatishning vazifasi
Aniqlovchi	Eksperimental va nazorat sinflarini tanlash, ularning boshlang‘ich tengligini tekshirish, bilim va munosabat bo‘yicha dastlabki o‘lchov	Har ikki guruhda o‘qituvchi faoliyati va o‘quvchi xulqining boshlang‘ich darajasini qayd etish
Shakllantiruvchi	Eksperimental sinflarda ishlab chiqilgan metodikani kamida bir chorak davomida qo‘llash; nazorat sinflarida odatiy o‘qitish	Metodikaga sodiqlikni nazorat qilish; nazorat sinflaridagi jarayonni ham xuddi shu protokol bilan kuzatish
Nazorat	Barcha ko‘rsatkichlar bo‘yicha keyingi o‘lchov; bir necha oydan so‘ng kechiktirilgan o‘lchov	Xulq o‘zgarishini takroriy kuzatuv asosida qayd etish; natijalar talqinini jarayon ma’lumotlari bilan to‘ldirish

Dizaynning ichki validligiga tahdidlar W. Shadish, T. Cook va D. Campbell tomonidan batafsil tasniflangan [14]. Tarbiya fani uchun ulardan uchtasi alohida e’tiborga loyiq. *Tanlov tahdidi*: tajribali va ishtiyoqli o‘qituvchilar ko‘pincha eksperimental guruhga tushib qoladi va farq metodikadan emas, o‘qituvchidan kelib chiqadi. *Tarix tahdidi*: maktab tadbirlari, OAV va oila fan darsidan mustaqil ravishda qadriyatlarga ta’sir qiladi. *Takroriy test tahdidi*: o‘quvchi so‘rovnomani ikkinchi marta to‘ldirganda kutilgan javobni

biladi. Ularga qarshi o‘qituvchi tajribasi tahlilda hisobga olinadi, nazorat sinflari bir hududdan tanlanadi va testning parallel variantlari qo‘llanadi.

Statistik tahlilda ikki jihat muhim. Birinchidan, ta’sir sinf darajasida beriladi, shuning uchun o‘quvchilarni mustaqil kuzatuvlar deb hisoblash natija ahamiyatliligini sun’iy oshiradi; bu holda ko‘p darajali modellardan foydalanish yoki tahlilni sinf darajasida o‘tkazish tavsiya etiladi. Ikkinchidan, statistik ahamiyatlilik bilan cheklanmasdan, effekt kattaligini hisoblash zarur. Bu yerda M. Kraftning ogohlantirishi o‘rinli: J. Koen taklif etgan an’anaviy 0,2, 0,5 va 0,8 chegaralari real maktab sharoitidagi tadqiqotlar uchun haddan tashqari qattiq va tabiiy sharoitdagi tadqiqotlarida 0,2 atrofidagi effekt allaqachon katta hisoblanishi mumkin [7].

MUHOKAMA

Xarakter tarbiyasi dasturlari bo‘yicha 214 ta tadqiqotni qamrab olgan meta-tahlil o‘rtacha effektni g = 0,24 deb baholagan, shu bilan birga nashr etilgan tadqiqotlarda tanlov xatoligi borligini qayd etgan; bu xatolik hisobga olinganda effekt kamaygan, ammo ijobiy va ahamiyatli bo‘lib qolgan [1]. J. Durlak va hammualliflarining ijtimoiy-emotsional ta’lim dasturlari bo‘yicha meta-tahlilida esa amalga oshirishda muammolar bo‘lgan dasturlar natijasi sezilarli darajada past chiqqan [4]. Demak, tarbiyaviy ta’sirlardan katta effekt kutish real emas, amalga oshirish sifatini kuzatmay turib esa natijani to‘g‘ri talqin qilib bo‘lmaydi.

Mahalliy amaliyotga nisbatan bir tanqidiy mulohaza: pedagogik tadqiqotlarda eksperimental guruhda "yuqori daraja"ga o‘tgan o‘quvchilar ulushi ko‘proq bo‘lsa, bu ko‘pincha metodika samaradorligining isboti deb hisoblanadi. Holbuki boshlang‘ich tenglik, o‘qituvchi omili va sinf darajasidagi guruhlanish hisobga olinmasa, bunday farqning bir nechta raqobatlashuvchi izohi bo‘ladi. Kvazi-eksperimental dizaynlarning ishonchliligi aynan shu farazlarni ochiq tekshirishga bog‘liq [5].

Modelning yana bir jihati o‘qituvchi kompetensiyasi bilan bog‘liq. L. Shulman o‘qituvchi bilimining markazida mazmunni aynan o‘quvchiga tushunarli shaklga keltirish

qobiliyati, ya’ni pedagogik mazmun bilimi turishini asoslagan. Tarbiya fanida u axloqiy tushunchani o‘quvchi hayotidagi vaziyatga bog‘lashda namoyon bo‘ladi va test bilan emas, dars kuzatuvi orqali ko‘rinadi. D. Schönning refleksiv amaliyotchi g‘oyasiga [13] tayansak, kuzatuv natijalarini o‘qituvchi bilan birga muhokama qilish uning o‘z darsini tahlil qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi. O‘quvchi rivojlanishi xavfsiz, qo‘llab-quvvatlovchi munosabatlar muhitida samarali kechishi [3] esa sinf muhitining o‘zi tarbiyaviy natija sharti ekanini ko‘rsatadi.

Modelning cheklovlari ham bor. Takroriy kuzatuv va kuzatuvchilarni tayyorlash resurs talab qiladi, shuning uchun u avvalo alohida tadqiqot loyihalariga mos. Xulqiy ko‘rsatkichlar madaniy kontekstga bog‘liq, demak, xorijiy protokollarni ko‘chirish emas, moslashtirish va sinovdan o‘tkazish kerak. Va nihoyat, model hali empirik tekshirilmagan.

XULOSA

"Tarbiya" fanini o‘qitish samaradorligini ishonchli baholash bilim, qadriyatli munosabat va xulq darajalarini alohida o‘lchashni, ularning har biri uchun mos vosita tanlashni talab qiladi.

Eksperiment ta’sir bor-yo‘qligini aniqlaydi, kuzatish esa u qanday jarayon natijasida yuzaga kelganini tushuntiradi. Kuzatuv jarayon va natija darajasida birga qo‘llanganida, takroriy va kalibrovkadan o‘tgan kuzatuvchilar tomonidan o‘tkazilganida eng ko‘p ma’lumot beradi.

Maktab sharoitida nazorat guruhli kvazi-eksperimental dizayn eng maqbul variant bo‘lib. Uning ishonchliligi boshlang‘ich tenglikni tekshirish, o‘qituvchi omilini va sinf darajasidagi guruhlanishni hisobga olishga bog‘liq. Keyingi bosqichda protokolni mahalliy sharoitda sinovdan o‘tkazish rejalashtirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Brown, M., McGrath, R. E., Bier, M. C., Johnson, K., & Berkowitz, M. W. (2023). A comprehensive meta-analysis of character education programs. *Journal of Moral Education, 52*(2), 119–138. https://doi.org/10.1080/03057240.2022.2060196

2. Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2018). *Research methods in education* (8th ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315456539

3. Darling-Hammond, L., Flook, L., Cook-Harvey, C., Barron, B., & Osher, D. (2020). Implications for educational practice of the science of learning and development. *Applied Developmental Science, 24*(2), 97–140. https://doi.org/10.1080/10888691.2018.1537791

4. Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., & Schellinger, K. B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. *Child Development, 82*(1), 405–432. https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01564.x

5. Gopalan, M., Rosinger, K., & Ahn, J. B. (2020). Use of quasi-experimental research designs in education research: Growth, promise, and challenges. *Review of Research in Education, 44*(1), 218–243. https://doi.org/10.3102/0091732X20903302

6. Hill, H. C., Charalambous, C. Y., & Kraft, M. A. (2012). When rater reliability is not enough: Teacher observation systems and a case for the generalizability study. *Educational Researcher, 41*(2), 56–64. https://doi.org/10.3102/0013189X12437203

7. Kraft, M. A. (2020). Interpreting effect sizes of education interventions. *Educational Researcher, 49*(4), 241–253. https://doi.org/10.3102/0013189X20912798

8. Lickona, T. (1991). *Educating for character: How our schools can teach respect and responsibility*. Bantam Books.

9. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi 422-son "Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida "Tarbiya" fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi qarori. https://lex.uz/uz/acts/-4885018

10. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. https://lex.uz

11. Pianta, R. C., & Hamre, B. K. (2009). Conceptualization, measurement, and improvement of classroom processes: Standardized observation can leverage capacity. *Educational Researcher, 38*(2), 109–119. https://doi.org/10.3102/0013189X09332374

12. Praetorius, A.-K., Klieme, E., Herbert, B., & Pinger, P. (2018). Generic dimensions of teaching quality: The German framework of Three Basic Dimensions. *ZDM Mathematics Education, 50*(3), 407–426. https://doi.org/10.1007/s11858-018-0918-4

13. Schön, D. A. (1983). *The reflective practitioner: How professionals think in action*. Basic Books.

14. Shadish, W. R., Cook, T. D., & Campbell, D. T. (2002). *Experimental and quasi-experimental designs for generalized causal inference*. Houghton Mifflin.